M. T. B. COLLEGE, SURAT
Manuscripts Library
No. Ref.
Ser. 95
Title: Advaita Philosophy
(a Work on)

95

Incomplete

Śhānkar Bhāshya	Title
a work on Advaita	Author
Philosophy	Editor
	Year, Vols.
	Publisher
95	Remarks

वादिवेकल्पेनान्वयव्यतिचारस्यादोषत्वात्। ज्ञातिस्मरस्यजन्मान्तरश्रवणस्य सकलसंज्ञत्वेन व्यतिरेकव्यतिचाराज्ञानात्
अन्यथाव्यतिचारेण हेतुत्ववाधेऽप्यस्याप्यसाधनताज्ञानासंभवात्। घटसत्तायाश्चक्षुरतिरेकेणैकेन्द्रियेणेव अ २
सर्वज्ञत्वस्यश्रवणातिरेकेणैकेनापरमस्तीतिशंकायांव्यतिरेकव्यतिचारस्याप्यदोषत्वाच्च। तथाच प्राप्तत्वाच्च
पूर्वविधिः। अनएवावृत्तिरसकृत्तेनुपरोधादित्यधिकरणमाद्यन्तनिर्पर्यवसानानिहिश्रवणादीनावर्त्तमाना
निरर्थानिस्युरितिचेन्नयथावघातादीनितंदुलनिष्पत्तिपर्यवसानानीतिश्रवणस्यब्रह्मदर्शनार्थस्यदर्शनार्थतयाद
र्शपूर्णमासिकावघातन्यायप्राप्तत्वेनुपदेशः। अपूर्वविधिहेतुमनुष्यतेसर्वेषिधावघातवत्। अग्निचयने
सर्वेषिधस्यपूरयित्वानहत्यैतदुपरिधातीतुपदेशोयूपसंस्कारार्थत्वेनविहितस्यावघातस्यदृष्टार्थत्वा
त्तावान्नावृत्तिरितिहितत्रजघन्यएसिद्धो। अतोनियमविधिरेवायंतत्रावेहियथावस्तुकिंचिच्छ्रुत्वावक्ष्यमाण
सूत्रस्थाग्रहीतमूलमविशेषांतरेणचिन्तयितेतत्स्वगतायतस्थेनचेतसापुनरपिसप्राणिधानव्यापारेणवर्त्त
ते॥ एवंमननमाहनीनिर्ग्रहमाणेजीवेवेदांतरध्ययनरहितेरुपदिष्टनिर्विशेषब्रह्मचैतन्यकपल्यामकर्ण्यलम्बग
तायतत्रश्रवधानेमनसएवनिधानेकस्मिंचित्पुरुषःप्रवर्त्ततेतिवेदांतश्रवणेप्रवृत्तिःपाक्षिकीस्यात्। अप्रा
प्यमननासहतेऽतिस्थूलमनस्वानुरुष्यंदृश्यतेवाग्व्यायासुखोत्पत्तिश्रवणेनानवहितमनोविषयेति
शंकासंभवात्॥ अथवाजुष्टंयदाहरज्ञानाङ्गीश्रवणमहिमानमितिवीप्सोकृत्यादिश्रवणादिज्ञानाङ्गत्वं
ज्ञानान्नक्रियानिरपेक्षमसंज्ञत्वेनमुक्तिनासमर्थमपिपरंब्रह्मविचारकपमन्तरश्रवणेपिपरत्वेप्रवर्त्तते

तत्समर्थत्वेन ज्ञप्तिभावनाप्रचयसाहित्यादपरोक्षज्ञानजनकत्वयुक्तः। तत्र श्रुतेः स्वविषयेपरोक्षज्ञानजनक
त्वस्य भावनाप्रचयसहकृतज्ञानकरणैकावच्छेदेनविधुरांतःकरणवृत्तिपरोक्षज्ञानजनकत्वस्य च प्राप्तत्वात्पूर्ववन्नियम
विधिरित्यत एकेऽभिनिवेशानवणेनमननिदिध्यासनयोरलमसाक्षात्कारेऽकिंचनमनसैवानुद्रष्टव्यमित्यनेनश्रुतेः शब्दजन्या
पदेशादमदादिसंस्कृतमनआत्मदर्शनेकरणमितिगीतायाश्चाप्यकारवचनाद्धश्रवणात्तुनिर्विचित्तपरोक्षज्ञा
नार्थमितितदाप्यतेनियमविधिरित्येकेचिन्नः। अपरोक्षज्ञानार्थत्वेनैवश्रवणेनियमविधेरिष्टव्यइतिफलकी
र्त्तनात्। तादर्थ्यंचनस्यकरणत्वेनमनःसहकारितयैवसाक्षात्। शब्दादपरोक्षानंगीकारात्। नचतस्यस्वतेन
रूपेणतादर्थ्यंनप्राप्तमित्यपूर्वविधित्वंश्रवणस्यसुवचमेवेतिवाच्यं। श्रवणेषुषड्विधेषुसमाप्तोपितपरस्परावि वेकंनिवृत्त्यर्थं
धर्वशास्त्रश्रवणसहकृतश्रोत्रेणपरस्परासंकीर्णतयाचार्यपरोक्षदृढनिश्चयमानेवस्त्वन्तरोपितवि
वेकनिवर्त्यर्थंशास्त्रसङ्गवेनचश्रवणेनतत्साक्षात्कारजनकेंद्रियसहकारित्वेनोपयुज्यइत्यस्यवक्ष्यमाणत्वादितो
नेदंतावत्कथनामधिनीयेश्रवणीयतत्पदार्थनिरूपणानुकूलन्यायविचारात्मकश्चेतोवृत्तिविशेषरूपस्यश्रवणस्य
नश्रवणेपरोक्षमपरोक्षंवाज्ञानंफलंतस्यशब्दादिप्रमाणफलत्वात्। नचोक्तरूपविचारावधारितनात्पर्यविशि
ष्टज्ञानमेवश्रवणंतत्फलस्यैगमाद्योहायोहात्मकमानसक्रियारूपविचारस्यैवश्रवणशब्दोचितत्वात्। नचविचारस्यै
वनात्पर्यनिर्णयद्वारातज्जन्यतात्पर्यंचशब्दादिकृषापराधरूपप्रतिबंधविगमद्वारावाश्रवणफलमस्वि

+ श्रवणफलंयुज्यत इतिवाच्यं। ज्ञानेविधुरनुपपत्तेः श्रवणविधेर्विचारकर्त्तव्यताविधायकयुक्तिसामान्यसूत्रमूलत्वेन + ई।टा२

तिवाच्यं। तात्पर्यज्ञानस्यशब्दज्ञानेकारणत्वानुपगमात्। कार्येहिचिदपिप्रतिबंधकाभावस्यकारणत्वानुपगमा
च्छ्रुतयोर्धारणानुपपत्तेः श्रवणज्ञानस्यविचाररूपतयातिरिक्तकारणजन्यत्वेननित्यानामाप्यस्यपरत्वापत्तेश्च। तस्मात्ता
त्पर्यनिर्णयद्वारापुरुषापराधनिरासार्थमेवविचाररूपेश्रवणेनियमविधिरुपास्यइतिदुर्घटानहैतेनस्तुति
मात्रेणश्रवणफलकीर्त्तनमितिसंक्षेपशारीरकानुसारिणः। श्रवणज्ञानार्थवेदांतश्रवणेप्रवर्त्तमानचित्तस्यचित्तमाज्ञानार्थं
चरकमुक्तादिकंतश्रवणेप्रवर्त्तमेचमध्येमध्येव्यापारांतरेपिप्रवृत्तिःप्रसज्यतइतितन्निवृत्तिफलकः श्रो
तव्यइतिपरिसंख्याविधिः श्रवणसंस्थोऽमृतत्वमेतीतिछांदोग्ये-श्रवणस्यव्यापारत्वस्यमुक्त्युपायत्वावधार
णात्। संपूर्वस्थितेःसमाप्तिवाचितयाश्रवणसंस्थाशब्दितायाश्रवणेसमाप्तेरनन्यव्यापारत्वरूपत्वा
त्। तमेवैकंजा—थ-प्रातरनमन्यावाचोविमुंचथेत्यार्थर्वणिकंहातएवव्यापारांतरप्रतिषेधाच्च। आसुप्ते
रामृतेःकालनयेहेदंतचिंतयेत्यादिस्मृतेश्च। नचश्रवणज्ञानानुपयोगिनोव्यापोत्तरस्यश्रवणेनसहिक
स्मिन्साध्यसमुच्चित्यप्राप्यत्वाभावान्नतन्निवृत्त्यर्थःपरिसंख्याविधिर्युक्तइतिवाच्यंसहकार्यंतरविधिरित्यादि
सूत्रेयस्मात्पदेनेहश्रवणस्यप्राप्तत्वान्नप्राप्तोनित्यस्यनियमविधिरितितत्रापिचकृतश्रवणस्यशब्दज्ञान
प्राक्कालसंभाव्यमानस्याविद्यानिवर्त्तकसाक्षात्कारोपयोगिनिदिध्यासनेप्रवृत्तिर्नस्यादिति। असाधनपंक्षात्रा
प्तिमात्रेणनिदिध्यासनेनियमविधेरनुपगमात्। तेनन्यायेनासाधनस्यसमुच्चित्यप्राप्तावपितन्निवृत्तिफल
कस्यपरिसंख्याविधेःसत्त्वादिति। नियमःपरिसंख्याविधिरप्रमाणहिनवेधतः अनात्मादृष्टिनेवपरात्मानमु

पास्महइत्यादिवचनानुसारिणः केचिदाहुः॥ आत्माश्रोतव्यइतिमननादिविधयस्तत्त्वविषयकज्ञानेनिबध्यमानेश्र
वणमाचार्यादिपरोक्षज्ञानमेवनतुतात्पर्यविचारफलंनतत्रकोविधिः अतएवसमन्वयसूत्रेआत्म
ज्ञानविधिनिराकरणानंतरंशास्त्रंकिमर्थमितितर्हिआत्मावाअरेश्रोतव्यइत्यादिनिवचनानिविधिछाया निस्वा नि
न्याविकअवृत्तिविषयविमुख्यीकरणार्थानीतिब्रूमइत्यादि। यदिचवेदांततात्पर्यविचारःश्रवणंतदंतस्यता
त्पर्यनिर्णयद्वारावेदांततात्पर्यज्ञानसंशयरूपप्रतिबंधकनिरासएवफलंनप्रतिबंधकांतरनिरासोग्रहणाव
श्यकोवा। तत्फलकत्वंचतत्स्थलोक्तरएवश्रोतव्यसाधनांतरंचविधिर्विद्वद्भ्यःसमुच्चित्यवानश्रोतव्यमितिनत
त्रविधित्रयस्याप्यवकाशः विचारविध्यभावेविधिज्ञानार्थंतयाविधीयमानेगुरूपसदनंदृष्टद्वारंसंनवे
ऽदृष्टकल्पनायोगाद्गुरुमुखाधीनवेदांतविचारद्वारेवविज्ञानार्थंपर्यवस्यतीत्यएवस्वाध्यायन्तसाध्यवि
चारव्यावृत्तिः अध्ययनविध्यभावेतत्पूर्वमनेविधीयमानंब्रह्मतेविचारद्वारेवविज्ञानार्थंराद्धास्यर्थंवे
नाविधीयमानत्वान्नतदर्थंगुरुमुखेोच्चारणंनूच्चारणेनाध्ययनंकरिष्यतीतिलिखितपाठव्याख्यासिद्धेः
सफलोध्ययननियमविधिः॥ नचतात्पर्यार्थिनःवेदांतविचारार्थिनःवृद्धविलंबेतशास्त्रेपि
अवृत्तिःस्यात्। तत्रापितन्निमित्तयोजनयावेदांतविचारस्यसत्वादित्यहेतावेवंपरवेदांतविचारनियम
विधिरर्थवानितिवाच्यं॥ स्वयमेवतात्पर्यंत्रमहेतोस्तस्यतन्निरासकत्वात्तावन्माधनांतरंप्राप्तमनुवादात्।
तन्निरासकत्वंचतेनैवतत्रापिकस्यचित्प्रवृत्तिःस्यादित्येतावतात्रोतव्यइतिनियमविधेरनुपगमइत्यवि

नइश्वरनुग्रहफलाहेतुश्रद्धारहितस्यश्रोतव्यवाक्येपिपरोक्षत्वमितयोजनयामासद्वितीयात्मविचार
विधिपरत्वंत्रमसंनवेनत्रमप्रयुक्तायात्रमत्रवृत्तेर्विधिशतेनाप्यपरिहार्यत्वात्। नचव्यापारांतर
निवर्त्यार्थापरिसंख्यायुक्तं॥ प्रसंख्यासिनोव्यापारांतरनिवर्त्तेरशक्यत्वात्। संन्यासिनस्तन्निवर्त्तेर्बला
संस्थयासहसंन्यासविधायकेनत्रणसंस्थोत्पत्तिमेतीतिक्रमांतरेणसिद्धतयासंन्यासविधायकश्रु
तेरपेक्षाश्रोतव्यवाक्येनतस्यव्यापारांतरनिवर्त्तुपदेशस्यार्थत्वात्॥ नचविचारविध्यसंनवेपिवि
चारविषयवेदांतनियमस्यलब्धेनविधिविषयत्वायोगात्। स्वाध्यायोध्येतव्यइत्यर्थवदोधनार्थनियम
विधिबलादेवाध्ययनग्रहीतवेदेतादृशंवेदार्थज्ञानंफलपर्यवसायिनकारणांतरोत्पादनमित्यस्यार्थ
स्यलब्धेनवदार्थश्रवणेश्रोतव्यइत्यनेनाध्यवसेयाद्दीनामप्राप्तेश्च। नचसहकार्यंतरविधिरित्यपि
करणेवाव्यपांडित्यमौनाद्देसपुश्रवणमननंनिदिध्यासेनपुविधिरनुपगमइतिवाच्यं॥ विचारेवि
चार्यतात्पर्यनिर्णयहेतुत्वस्यवस्तुमिथनुकूलसुखानुसंधानरूपेमननेनतत्प्रत्यायनरूपेनिदिध्या
सनेचयत्स्वगमनंवैशद्यहेतुत्वस्यचलोकसिद्धत्वेनतुविधिमनपेक्षणात्। विधिछायार्थवादस्यैव
प्रशंसाद्वाराप्रवर्त्तनिप्रायकरत्वमात्रेणतत्रविधिव्यवहारात्। एवंचश्रवणविध्यज्ञाबालुर्मकां
डविचारबहुमानकांडविचारोप्यध्ययनविधिमूलइत्याचार्यवाक्यस्मृतिपुराणानुसारिणः विचार्यक्रमा
णजगज्जन्मस्थितिलयकारणेश्वरेश्रुतेः॥ यतोवाइमानिभूतानिजायंतइत्यादिश्रुत्याजगज्जन्म

स्थितिलयहेतुकारणसमवायनन्यगामिनोवाच्यत्वात्तत्कंचिन्नुमर्हतीतिचेत्। सत्यंलक्षणत्रयमेवेश्वरस्य
रनिरपेक्षोऽनन्यधीनत्वाच्चराचरग्रहणादित्याद्यधिकरणेषुसर्वैस्तर्कैश्चाधिकंप्रत्येकंप्रत्येकंश्रुतिगतयो
पन्यस्तमितिक्षौमुदीकारः। अनेनुजगतोकारणत्वम्यास्थितिकारणत्वम्यचनिमित्त
कारणसाधारणाद्युपादानत्वप्रत्यायनायप्रपंचस्यप्रलयेचलयदर्शनात्। अस्तुअलजगतउपादानंतु
ननिघटजन्मनिऊर्णाजालवत्। तस्यस्थितोराजवच्चोपादानादृष्टेदेवंनिमित्तेनविष्यतीतिचेका
व्यवच्छेदायतस्मैवजगद्ग्रहणंजीवनियामकत्वमुक्तंगतथाचैकमेवलक्षणमिदमन्निमित्तोपादा
नसयाद्वितीयंब्रह्मोपलक्षयतीत्याहुः। अलक्षणज्ञोपादानत्वमद्वितीयकूटस्थचैतन्यरूपस्यनपरमाणू
नामिवारंभकत्वरूपंनवाप्रकृतिवियदादिपरिणामित्वरूपंकिंवविद्यायावियदादिप्रपंचरूपेणविवर्तमान
त्वंलक्षणं। वस्तुनस्तत्त्वमसान्नाकोन्यथाभावःपरिणामःसूत्रस्थमसत्ताकोवियर्तइतिवा॥ कारणमपि
त्वेनान्यथाभावःपरिणामस्तद्विपरीतत्वेविवर्तइतिवा॥ कारणत्वेनिन्नेकार्यपरिणामःतदन्तेदंचिनेव
सद्वस्तिरूपेणदुर्वचंकार्यंविवर्तइतिवाविवर्तपरिणामयोर्भेदेकः। अथशुद्धंब्रह्मोपादानमिष्यते॥
ईश्वररूपंजीवरूपंवा॥ अत्रसंक्षेपशारीरकानुसारिणः केचिदाहुः शुद्धमेवोपादानंजगन्मादिसूत्रतत्र
व्ययोरुपादानत्वस्यतेयत्रलक्षणहेतोः। तथाचान्तर्नयन्नाकारोः सन्नूलद्रव्यादिकारणवाक्येषुश्रव
णवाचिनामात्मादिशब्दानांशुद्धेलक्षणेवेति। विवरणेनुसारिणस्तुयः सर्वज्ञः सर्ववित्। यस्यज्ञान

कार्यकारणैक्यविवक्षयेत्यादिश्रुतेः। अगदुपासनमायाविष्णुनेत्यत्रलक्षणोपचारादुपासनंतादृशमेवोपासनं
लक्षणैवविवक्षितमित्याहुः। प्रपञ्चकर्ईश्वरः कोलावः। प्रपञ्चकूटस्थबिम्बरूपेअनादिरनिर्वाच्यामूलप्रकृ
तिश्चिन्मात्रसंबंधीनिमायाआनस्यांचित्प्रतिबिंबईश्वरः सम्यक्वपरिच्छिन्तानंदतत्प्रदेशोध्यावरणविक्षेप
शक्तिमद्विद्याप्रतिबिंबोजीवइतिसत्यविवेकेतुत्रिगुणात्मिकायामूलअज्ञप्रतिजीवेशावाजा
त्येनकरेतिमायाचाविद्यांचस्वयमेवनवतीतिश्रुतिसिद्धोकल्पनेहारजस्तमोनास्तिशुद्धसत्वप्रधाना
मायामदृष्टिनूतमग्निनसहाचविद्येतिमायाविद्याजडपरिकल्पमायाप्रतिबिंबइश्वरोऽविद्याप्रतिबिंबो
जीवइत्यर्थः। एवंचमूलअज्ञप्रतिबिंबेषुप्राधान्येनमायाशक्तिताईश्वरोपाधिः। आवरणप्राधान्येनविद्या
ऽज्ञानशक्तिताजीवोपाधिः। अतएवतत्स्याजीवेश्वरसाक्षिचैतन्यमात्रसंबंधेहेपिजीवस्यैवाज्ञोस्मीत्यज्ञा
नसंबंधानुभवोनेश्वरस्येतिजीवेश्वरविभागः। चिदुपपादितःसंक्षेपशारीरकेतुकार्योपाधिरयंजीवः
कारणोपाधिरीश्वरस्येतिजीवेश्वरविभागः। चिदुपपादितइतिक्रियमानमनुसन्धायाग्रेतिबिंबईश्वरः
प्रांतःकरणेचित्प्रतिबिंबोजीवः नचांतःकरणैकदेशेएवघटेनप्राकाशस्यैवचैतन्यस्याच्छेदसंभवात्
सदवच्छिन्नमेवचैतन्यंजीवोस्त्वितिवाच्यं। दृष्टपरिच्छेदजनकावच्छेदकतानुपपत्तेः। वेद्यचैतन्यप्रदेशसम्पन्नेदृष्टकूटाद्या
नावृत्त्यागमप्रसंगात्। प्रतिबिंबस्तूपाधेर्योगायोगयोरवच्छेदकत्वान्निर्घटईतिप्रतिबिंबपक्षेनायंदोषः
सुकं। एवमुक्तेषुजीवेश्वरयोः प्रतिबिंबविशेषत्वपक्षेषुयद्विंबस्यानायंप्रज्ञानघनएवेश्वरोप्रज्ञानघनश्चैतन्यं।चि

त्रदीपेजीवईशेविशुद्धचिदितित्रैवीयप्रक्रियांविहायययाघटावच्छिन्नआकाशेघटावकाशस्तदृष्टितेजत्वेज
तिबिंबितःसान्तरनस्त्रोजलाकाराःअनवच्छिन्नोमहाकाराःमहाकाशमध्यवर्तिनिमेघमंडलेवदृष्टलक्षणकार्यानु
मेयेषुजलकूपतदवयवेषुनुपाराकारेषुप्रतिबिंबतोमेघाकाराइतिवस्तुतएकस्याकानुपास्यचानुविधंत
यास्थूलसूक्ष्मदेहद्वयस्याधिष्ठानतयाविवर्त्तमानंतत्स्वच्छत्वेचैतन्यंकूटस्थंनिर्विकारत्वेनस्थितंकूटस्थंनकल्पि
तंतःकरणेप्रतिबिंबितंचैतन्यंसंसारयोगीजीवः अनवच्छिन्नेचैतन्यंब्रह्मतदाश्रितमायानमस्थितास्तुसवी
त्रापिनोध्यवसानास्तुप्रतिबिंबितंचैतन्यमीश्वरइतिचैतन्यस्यचानुविधंपरिकल्पंतःकरणेध्यवसनोपरक्षज्ञानो
पाधित्वेनजीवेश्वरविभागोदर्शितः। अयंचापरस्तदृष्टितोहिविशेषः चतुर्विधेष्वपुचैतन्येषुजीवोहमितिप्रकाश
मानःकूटस्थेऽविद्यातिरोहितसंगानेरूपविशेषोशेषुकौरुष्यवदध्यस्तः अनएवेश्वरजीवयोरधिष्ठा
नंसामान्याध्यस्तविशेषोप्रकृपयाःस्वयंचाहंत्वयोःसहप्रकाराःस्वयंमहंकारोमीत्यादौ॥ अहंत्वंत्वध्यस्तवि
शेषांशरूपंपुरुषांतरस्यपुरुषांतरव्यवहारजनकत्वात्। स्वयंत्वेत्यत्रप्रतियोग्यधिष्ठानसमान्यां
शरूपंस्वयंदेवदत्तोगच्छतीतिपुरुषांतरेपित्यवहारेणअनुवृत्तत्वात्॥ एवंपरस्याध्यासादेवकूटस्थजीवा
योरविवेकोलौकिकानांविवेकस्तुनयेषुरहस्यरूपेकेषुज्ञानघनएवैतन्योनूतेज्यःसमुत्थायतत्रैवअनु
विनश्यतीतिजीवानिजांशेएवनूतोपाधिविनाशानुविनाशप्रतिपादनेनचस्थैर्यं। अहमर्थस्यजीवस्याविनाशित्वेकथमविनाशिब्रह्मतादात्म्येदेहेमनेद

सामानाधिकरण्यंकिंतुबाधायोयथायः स्याएवंरेषपुमानितिपुरुषबलबोधेनस्थाएवबुद्धिनिवर्त्ततेएवमहंब्रह्मा
स्मीतिकूटस्थब्रह्मरूपत्वबोधेनाध्यस्ताहंमर्थरूपत्वंनिवर्त्तते॥योयंस्थाएवःपुमानेषुःपुधियमस्थाएवधीरिव॥
ब्रह्मास्मीतिधियायोघाहंबुद्धिनिवर्त्तनदृष्टिनेक्षुस्यसिद्धिवचनात्॥यद्यपितुविवरणेचुकरीत्याऽहंमत्तेरसामा
नाधिकरण्यंतदाजीवयाचिनोहेराद्यस्यलक्षणयाकूटस्थापरत्वमस्तुतस्याबाध्यस्यब्रह्मात्तेरयोग्यत्वात्॥य
स्तुमेधाकाशाकल्पोधावस्तुनाप्रतिबिंबइवेश्वरउक्तः॥सोयंसुषुप्तिस्थानएवंभूतंब्रह्मानंघनएवानंदम
योह्यानंदचुणितिमांडूक्यश्रुतिसिद्धोयोपुनानंदमयःतत्रैवतदंतरमेषसर्वेश्वरएषसर्वज्ञएषांतर्या
मीएषयोनिःसर्वस्यप्रभवोप्ययेहिन्नानामितिश्रुतेःसर्ववस्तुविषयसकलप्राणिवासनोपाधिकस्यत
स्यसर्वज्ञत्वंतनएवसर्वकर्तृत्वोपपत्तेरन्यनचासतबुद्धिवासनोपहितस्यकस्यचित्सार्वज्ञंनानुभूयऽ
तिवाच्यंवासनानांपरोक्षत्वेनतदुपहितस्यापिपरोक्षत्वादिति॥ब्रह्मानंदलक्षसुषुप्तिमंयोगात्मांडूक्यो
क्तआनंदमयोजीवऽत्रुच्यते॥यथाहिजाग्रदादिषुनोगप्रदस्यकर्मणःतृतीयनिरूपणेविज्ञानमंतःकरण
पुनर्नोगप्रदकर्मवशात्तप्रबोधघनीभवतिविज्ञानमयउतत्रुच्यते॥सएवपूर्वंसुषुप्ति
समयेविज्ञानावस्थोपाधिकःसन्नानंदमयउच्यते।सएवमांडूक्येसुषुप्तिस्थानइत्यादिनाऽन्वितऽति॥
एवंसतिनित्यसर्वेश्वरादिवचनेकथंसंगच्छता॥इत्थंसतत्पदेदेवतमध्यात्मचपरमात्मनःसविशेषाखिल्ली
लीत्रीणिरूपाणि॥तत्राचिदेवंतंत्रीणिमुद्रचैतन्यचेतिचत्वारिरूपाणिचित्रपटद्दष्टांतेनचित्रदीपसमर्थिता

नियथाखंडतंतूक्तःपयोधोतःप्रन्नविप्रोघठितःप्रपंचकारैर्युक्तोलंछितेःवर्णपूरितोजंतिनऽत्यवस्थाचतुष्ट
यमेकमेवचित्रपटस्तथापरमात्मामायातत्कार्योपाधिरहितःशुद्धःमायोपहितईश्वरःप्रपंचीकृतभूतकार्य
समष्टिसूक्ष्मशरीरोपहितोहिरण्यगर्भःपंचीकृतभूतकार्यसमष्टिस्थूलशरीरोपहितोविराट्पुरुषऽत्यवस्था
चतुष्टयमेकमेवपरमात्मनः।अस्मिंश्चित्रपटस्थानीयपरमात्मनीचित्रस्थानीयस्थावरजंगमात्मकोनि
खिलःप्रपंचःयथाचित्रगतमनुष्याणांधारयवस्त्रसद्दशावस्त्राजामाजिस्थलेतेतथापरमात्माध्यस्तदेहि
नामधिष्ठानचैतन्येसद्दशंचिदाभासाःकल्प्यंते।तेचजीवनामानःसंसरंतीतिप्रध्यासंतुविश्वतैजसप्राज्ञ
ऽनात्मरूपाणितत्रसुषुप्तोविलीनंतःकरणःप्रज्ञानमात्रसाक्षीप्राज्ञःयोयमिहानंदमयदुक्तःस्वतंत्रसूक्ष्म
शरीराभिमानीतैजसःजागरेव्यष्टिस्थूलशरीराभिमानीविश्वःतत्रमांडूक्यश्रुतिरहमनुजवेप्रकाशमानस्वा
त्मनोविश्वतैजसप्राज्ञतुरीयावस्थानेरूपपादचतुष्टयात्मोयमात्माचतुष्पाद्विभुपक्षिप्यपूर्वपादविप्रलाप
नेननिष्प्रपंचब्रह्मात्मकतुरीयपादप्रतिपत्तिमोक्षार्थंव — तस्मूक्ष्मतरोपाधिसाम्यात्तविराट्हानविशिष्टंत
र्जाग्रज्जगद्गतिस्थानोबहिःप्राज्ञऽत्यादिनाविचारितपादान्मरुपयत्रतःप्राज्ञपाणिनेआनंदमयेवाकल्पस्तेतव
रस्यांतर्जावविचक्षितलक्षात्रसर्वेश्वरादिमद्वर्मवचनमितिऽत्यत्रभगवत्पादैरेवोक्तत्वात्तदीयविवरणे
व्याख्यानेऽद्यरूपविवेकेनुचीत्रदीपन्युत्पादितंकूटस्थंजीवकोटापवंतर्नाचित्रेविध्यप्रतीन्द्रियवानवंदि
तेतिविशेषःतत्रघटकुंजजालायतरंगबुद्बुदन्यायेनउपर्युपरिकल्पनाजीवस्त्रीविधःपारमार्थिकोव्यवहा

रिक: प्रतिनास्तिकश्चेति। तत्रावच्छिन्न: परमार्थिको जीव: तत्रावच्छेदस्यकल्पितत्वेपि अवच्छेद्यस्य तस्यकल्पितत्वं
नोचेन ब्रह्मणोऽपि तत्प्रसङ्गात्। तमावत्यस्थित्या मायया कल्पितेति। करणेच्छिन्नाभासोत: करणतादात्म्यापन्नत्वा
दिति यत्तिन्न मम मानोव्यवहारिक:। तस्य मायिकत्वेपि यावद्व्यवहारमनुवृत्ते:। स्वप्नेतमावत्यस्थित्या मायया
वस्थात्रिरूपयानिर्व्याकल्पिते स्वप्नेदेहादावहमनिमानोप्रतिनास्तिक: स्वप्नप्रपंचेनसहतत्रैवजीवस्या
पिप्रबोधेनिवृत्तिरिति। एवमेतिप्रतिबिंबेश्वरवादिनोपपन्नोदर्शिता:। बिंबराजानुसारिणकेवादु:
खित्वेदजनकेऽज्ञानेनाशमायांतिकंगते प्राप्तनोप्राप्तेणतेसमंतेक:। करिष्यतिइतिस्मरणएकस्मैवप्र
ज्ञानस्यजीवेश्वरविभागोपाधित्वप्रतिपादनात्। बिंबप्रतिबिंबवादेनजीवेश्वरयोर्विभाग:॥ नोत्त
नयोरपिप्रतिबिंबत्वादेनउपाधिद्वयसंतरेणतयो: प्रतिबिंबत्वायोगात्। तत्रापिप्रतिबिंबोजीव: बिंबस्थानी
यश्चर: तयासत्येवलोकिकबिंबप्रतिबिंबहष्टांतेनस्यात्तेन्य मात्मत्वैक्यस्यरागस्यतत्रतत्रांजीवस्यचिच्छ्रिया
इतिकल्पतरुकृत्। रीत्याजीवेश्वरयोर्भेदेप्यभिन्नसूत्रमपिसंगच्छते। अज्ञानप्रतिबिंबितस्यजीवस्यांत:
करणरूपोज्ञानपरिणामस्तेनैवविशेषात्तिव्याप्तिस्तेनसर्वत: प्रमतस्यसर्वित्रकाशस्यार्थलाभ:। न
नस्यतद्रूपाधिकत्वव्यवहारोपि। ननावनाद्योनोपाधिपरित्याग: अंत:करणोपाधिपरिच्छिन्नस्यैव चैतन्यस्य
स्यजीवस्यैवमोक्षनाम:कायव्यूहाधिष्ठानानामुपपत्ते: न चयोगजन्यानांतेयोगिनोन: करणोकायव्यूहात्तिव्याप्ति
योग्यंवदुच्यप्राप्नोतीतितदवच्छिन्नस्यकायव्यूहाधिष्ठानेचेयुज्यतइतिवाच्यं प्रकृतावशास्त्रयाहिदृश्यतेनीति

शास्त्रेपांत्याधिकरणेनाध्यक्षेषुकायव्यूहेप्रतिदेहमंत:करणस्यचक्षुरादिवद्भिन्नान्येवयोगजन्यातसृष्ट
रूपवर्णनात्। प्रतिबिंबेबिंबावच्छेदकयोरभेदाभ्युपगमस्याध्यस्तत्वेनस्वरूपेणतस्यसत्यात्तनप्रतिबिंबरूपजीवस्यमुख्यां
यासंभवसंतिनतद्रीतिरेकेणमुक्तयेयावच्छिन्नरूपजीवांतरंनाप्रतिबिंबजीवांतिरिक्तजीवेश्वरविलक्षणंकूटस्थ
ब्रह्मेतेचैतन्यांतरंवाकल्पनीया:। अविनाशीवा अरेयमात्मेतिश्रवणेतज्जीवस्यतदुपाधिनिवृत्तौप्रतिबिंबजीवाय
गनेपिस्वरूपेणविनश्यतीत्येतत्तएवंपरंनतद्रीतिरिक्तकूटस्थनामचैतन्यांतरपरं। जीवोपाधिनांत:करणादि
नावच्छिन्नंचैतन्यंबिंबतूतईश्वरएवयथाविज्ञानेनेत्यादिश्रुतेश्वरस्यैवजीवसंनिधानेनतत्तयामिजीवेन
विभागांतरवस्थानश्रवणादिति। अन्येतु रूपानुपहितप्रतिबिंबोनयुक्त:स्तनयंतिरूपेगगनप्रतिबिंबोदाहरण
मप्ययुक्तंगगनस्यनोगव्यापिनोमविरकरसंयोगेसतिचलेप्रतिबिंबिनेगगनप्रतिबिंबस्यव्यवहारस्यतन्मात्रजन्य
त्वात्। ध्वनोप्रतिबिंबबलवाहोप्ययुक्त: व्यंजकतयासन्निधानिधर्मेणमुख्यत्रादिस्थगणेवर्षाद्वारोयोपपत्तेश्च
नेवर्णप्रतिबिंबोपाधिकल्पनायांनि:प्रामाणिकत्वात्प्रतिध्वनिरपिनपूर्वध्वनिप्रतिबिंब: पंचीकरणप्रक्रियापर
हपयोनिधित्रत्रतिशब्दानांतिसलिलाद्याश्चेनप्रतिध्वनेरवाप्तशब्देनतस्यान्यशब्दप्रतिबिंबत्वायोगात्
वर्णरूपप्रतिध्वन्याश्चेपिनपूर्ववर्णप्रतिबिंब: वर्णानित्यव्यंजकध्वनिनिमित्तकप्रतिध्वनेर्मिलध्वनिवदेवदेवर्णानि
व्यंजकत्वेनोपपत्ते: तस्मान्नघराकाशवदंत:करणावच्छिन्नंचैतन्यंजीव: तदनवच्छिन्नमीश्वर: नचैवमंडानवी
तिन्यायेनतत्र दंत:करणोपाधिति: सर्वात्मनाजीवभावनावच्छेदोत्तरवछेदरहितचैतन्यरूपस्यैतत्वरस्या

जात् बहिरेवमवस्थानात्। इतिचेन्नाविद्यानेतिरिक्तस्यांतःकरणस्यानवस्थानेन अवणविधा
ने। प्रतिबिंबपक्षेतु जलगमनस्यानविकारात्तत्रप्रतिबिंबाकारादृष्टांतादेकत्रछिद्रेणैकस्यवस्तिरूपपद्यते
इतिवाच्यं। यतःप्रतिबिंबपक्षेपिउपाधावेवनेतर्गतस्यैवचैतन्यस्यतत्रप्रतिबिंबोवाच्यो। ननुजलचंद्रन्यायेनैक
स्यप्रतिबिंबःनरंतर्गतत्वागम्यतत्रप्रतिबिंबासंभवात्। नहिमेघावच्छिन्नस्याकाशस्यालोकस्यवाजलेर
प्रतिबिंबवत्तज्जलांतर्गतस्यापितत्रप्रतिबिंबोदृष्टइतेनवामुख्यादीनांवस्थितिसमयेद्रवज्जलादिनिम
ज्जनेपिप्रतिबिंबोस्ति। एतेजलप्रतिबिंबप्रतिमेघाकाशादेरिवांतःकरणतत्प्रतिबिंबप्रतिचैतन्येतर्गत
स्यैवविवर्त्तस्यादित्तिबिंबन्यूनस्यविकारांतरवस्थानायोगादेवंरूपंतर्यामिब्राह्मणंजस्यात्मावस्थ्यःरूपे
नावच्छिन्नस्यजीवलेकर्तृत्वादिसमर्थयोस्तत्रतत्रांतःकरणावच्छेदेचैतन्यप्रदेशस्यनित्यत्वात्। कूलहाना
दिनातूपगमत्रसंगइतिनिरस्तं। प्रतिबिंबपक्षेपिस्वानेनर्गतस्यस्वसंनिहितस्यचैतन्यप्रदेशस्यांतः
करणप्रतिबिंबस्यवक्तव्यतयातत्रतत्रांतःकरणेगमनेबिंबचैतन्यप्रतिबिंबस्यापिनेदावश्यंभावे
नदोषतोत्यात्। नचोलकरणप्रतिबिंबोजीवइतिपक्षेदोषनोत्येष्यविद्याप्रतिबिंबोजीवस्तस्यचलत्वंनसिद्धा
रमेतःकरणेकुलाद्याद्यव्यापिनोमहामेघमंडलप्रतिबिंबस्यतदुपरिविसृत्वरस्यतालोकइवतत्रविरोधा
भिव्यक्तिहेतुरितिपक्षेनायंदोषः अंतःकरणस्यदृविषयगम्यजीवचैतन्यप्रतिबिंबत्वेनदृशापक्षेरितिवाक्यम्॥
नथैवावच्छेदपक्षेप्यविद्यावच्छिन्नोजीवइत्यगमसंभवात्॥ नत्राप्येकस्यजीवस्यघटचैतन्यप्रदेशेकर्तृत्वप्रदे

शेऽकर्तृत्वप्रदेशांतरेनोकूलमित्येवंरूपतदानाकूलानुसंधानदोषायनुत्तयेवस्तुतोजीवैकस्यशरीरेणकरणीयत्वेनतस्या
पादानंतःकरणेपाधिपक्षेप्यवस्तुतश्चैतन्यैकस्यतत्रावच्छेदकोयोघटस्तस्यचतत्रानुपगमेनदोषनिराकरणसंभवा
च्चानचावच्छेदपक्षेयंयाचयंज्योतिरात्माविवस्वानपोनिनायमुष्यैकानुगछन्नुपाधिनाक्रियतेनेकधोदेवः इ
त्येवमजोयमात्माऽतएवोपमास्यसूर्यकादिवदितिश्रुतिसूत्रान्यविरोधः अंकुवदग्रहणान्नतथात्वमितिकाहत
सूत्रानंतरसूत्रेणयथासूर्यस्यरूपवतःप्रतिबिंबोदययोग्यतोविप्रकृष्टदेशरूपवज्जलेरद्यतेनैवसंबंधस्व
रूपतस्यात्मनःप्रतिबिंबोदययोग्यंकिंचिदस्तितोविप्रकृष्टमितिप्रतिबिंबासंभवमुक्त्वाबुद्धिमत्त्वात्तुवा
तूपनयसामंजस्यादेवमितितदनंतरसूत्रेणयथाजलचंद्रप्रतिबिंबवतःसूर्यैजलवद्दोषधर्मतइवजलरूपसंबंधा
जलचलनेचलंतावेतितस्याध्यात्मिकजलानुरोधिदृष्टिहासादित्यत्वंतथात्मनोतःकरणादिनावच्छेदेनो
पाध्यंतर्नावाद्याध्यात्मिकंतदनुरोधिदृष्टिहासादिनाकूलमित्येवंदृष्टांतेनदृष्टांतिकोपःसामंजस्यादविरोधइतिस्वयं
सूत्रकृतैवावच्छेदपक्षेनयोस्त्रासंयक्तयानीतघटसंवृतमाकाशंनायमानेयथाघटोनीयेतनाकाशंतद्वज्जीवोन गो
पमःअंशोनानाव्यपदेशादितिश्रुतिसूत्रान्यानवेच्छेदपक्षस्यैवपरिग्रहाच्चानस्मात्सर्वगतस्यचैतन्यस्यां
तःकरणादिनावच्छेदोवक्तव्यइत्यवच्छेदोजीवइतिपक्षोरोचयते-अपरेतुनप्रतिबिंबोनाप्यवच्छेदो
जीवःकिंतुकोतेयास्यैवराद्धेयत्वंवदद्भिस्तस्यप्रामाणिकत्वंव्याघुटकुलसंवर्धितराजकुमारदृष्टां
तेनत्रास्यैवंविधमासंसरतिसबंधियाबंधयाविमुच्यतइतिवदवारणेकृताप्रतिपारना। प्रजासूनोःस्व

तिश्राप्तोव्याधजावोनिवर्त्तते॥यथैवमात्मनोऽस्यतत्त्वमस्यादिवाक्यतत्त्वनिवान्तिकोक्तेः॥एवंचस्वविद्ययाजीवत्ना
वमापन्नस्यैवब्रह्मणः सर्वात्मत्वंचकल्पकोटिशतैरपिसहस्रवेत्यादिकादरणवादिधर्मस्त्रोयजच्छदेवतावत्जी
वकल्पितइत्याचक्षते॥अथार्यजीवएवकउतानेकः अनुपपत्तेरुपपत्तावलंविनः केचित्जीवेत्यमाश्रित्याहुः एको
जीवस्तनचैकत्रैवशरीरंसजीवमन्यानिस्वप्नदृष्टशरीराणीवनिद्रियानि॥ज्ञानकल्पितेसर्वंजगत्॥तस्मात्स्व
प्नप्रत्यनिवधावत्विधंसर्वंव्यवहारः वद्रमुक्तव्यवस्थाप्यैवस्यादपिनास्तिजीवस्यैकत्वात्॥मुक्तमुक्तादिकमपिस्वा
प्नपुरुषान्तरमुक्तादिकमिवकल्पितेः॥अत्रसंज्ञावितसकलसंकल्पैकसाक्षात्कारेणस्वप्नदृष्टोतत्तत्क्षिलधारयेव
कर्त्तमितिः॥अन्यत्रापिनूनंशरीरिकजीववादेमनःप्रत्ययमनलक्षमानाःप्रधिकंतुनेदंनिदर्शनात्लोक
वन्नुजालाकैवल्यमित्यादिसूत्रेजीवाधिकरणेजगतःस्वप्नानजीवस्तस्मात्प्रकामत्वेनप्रयोजनाभावे
पिकेवलंलीलाजगतःसृष्टिरित्यादिश्रुतिपदव्यक्तनिविरोधंचमन्यमानाहिरण्यगर्भएकोब्रह्मप्रतिविंबो
सुरयोजीवः॥अन्येतुतत्तत्प्रतिबिंबचूलाग्निन्यायेनतिनमनुष्यदेहार्पितपदार्थासकल्पाजीवाजात्मासंसारा
दिजाजइतिसविशेषानेकशरीरिकजीववादमानिष्टंते॥॥अपरेतुहिरण्यगर्भस्यप्रतिकल्पंनेदंनकस्यहि
रण्यगर्भस्यममुवंजीवत्वमित्यत्रनियामकनास्तीतिमन्यमानाएकएवजीवोऽविशेषेणसर्वशरीरमधि
तिष्ठतिनचैवशरीरावयवमनेदंवशरीरस्तेदपिपरस्परसुखाद्यनुसंधानप्रसंगः॥जन्मांतरेयसुखायनु
संधानात्तनिनशरीरंनेदंस्यतदननुसंधानप्रयोजकएकस्तयोनिनस्तूलायव्यूहसुखाद्यनुसंधानेव्य

वहितार्थग्रहणयोगप्रत्यावनिबंधनमित्तिनतदुदाहरणमित्यनुपपत्तेविशेषानेकशरीरेकजीववादश्चोच्य
तेः॥इतरेत्वत्रापिबद्धमुक्तव्यवस्थाभावस्यतुल्यत्वेनतयोर्यानाप्रत्यक्षध्यलमएवतदननवस्थादि
क्लेतिः॥प्रतिषेधादितिचेन्नशरीरसंख्यधिकरणेबहुत्वलप्रतिपादकशास्त्रस्यचनानात्वमिसपरिशुद्ध
तोतःकरणंजीवोपाधिरानुपगमानेकजीववादमाश्रित्यबद्धमुक्तव्यवस्थाप्रतिपद्यंतेतेषुदृष्टि
देवमाहुः॥यद्यपिब्रह्माश्रयविषयमेकमेवःपरंनतत्राधएवमोक्षस्तथापिजीवन्मुक्तावज्ञानलेशा
नुवर्त्तनमुपाधानेनःअज्ञानस्यसाशत्वात्तदेवक्वचित्उपाधौब्रह्मावगमोत्यंतावशेषनिवर्त्ततउपाध्यंतरे
षुयथापूर्वमंशतोरनुवर्त्ततइतिः॥अत्रेतुयथान्यायेनदृश्यतेतूलेघटात्मनावस्यवर्त्तेघटसंयो
गात्नावेनियमकइत्यनेनवेषुप्रदेशेषुतद्वस्तुसंसृज्यवर्त्तमानोघटात्मनावः॥क्वचित्प्रदेशेघटसंयोगेह्यत्या
वृत्तावनिवर्त्तोनसंसृज्यतेएवमज्ञानस्यचेतन्येवर्त्तोमनोनियामकमितितदुपाधिनाचेतन्यप्रदेशेषुस
संसृज्यवर्त्तमानमज्ञानंक्वचित्ब्रह्मदर्शनोत्यर्थतेहृदयग्रंथिरित्यत्रश्रुतौमनसोनिवर्त्तेनसंसर्
ज्यतेःअन्यत्रयथापूर्वमवतिष्ठतेऽज्ञानसंसर्गासंसर्गाचैववंधमोक्षावित्याहुः॥अपरेतुनाज्ञानंब्रह्मचैतन्या
श्रयंकिंजीवाश्रयंप्रत्यक्षविषयंतद्घातःकरणप्रतिविंबस्पेषुसर्वेषुजीवेषुव्यक्तिरूपजात्यिनूप्रत्यक्षपर्यव
सायितयावर्त्तमानमुत्पन्नविद्यंक्वचित्यजतिनष्टंव्यक्तिमिवजातिःसएवमोक्षः॥अन्ययथापूर्वमाश्रय
तात्पर्यवस्थयाहुःइतरेतुप्रतीजीवमविद्यानेरमनुप्रवेशेवतत्रनुवर्त्तनिवृत्तिर्मोक्षबंधमुक्तव्यवस्थासमर्थ

यते। अस्मिन्पक्षे कस्या विद्याया पंचः कृतो स्वित्तिचेत्॥ विनिगमकाभावात् सर्वाविद्याकृतोनेकृतप्रकारद्व
पटतुल्यएवकर्तरि परांतरस्पेवेतराविद्यानिः सकलेतरसाधारणप्रपंचांतरस्यासाधारणनिमित्तत्वेकेवलतद्ज्ञान
जन्यप्राप्तिनाशिकरजतवत्तत्यायमजेनतत्रपेक्षाकुछिज्जन्याहुछवद्यतत्रविद्याकृतेविषयेदृष्टप्रपंचत्र
तिपुरुषांतरेनन्यःशक्तिरजतेत्वयायदृष्टंरजतेतदेवमायायीतिवदेवमत्रमात्रमित्यनेजीवाश्रितातद्वि
द्यानिवहाछिन्नामायैवेश्वराश्रिताप्रपंचकारणंजीवानामविद्यास्वाकरणमात्रेप्रातिभासिकशुक्तिरजतादि
वा तेपेपिवोपयुज्यतइत्यपरे। अवस्तितउपादानेसंतत्रसत्कानुप्रसक्तंचअधकीदृशंकर्तृकेचित्तदु॥
सदेवसोम्येदमग्रआसीदेकमेवाद्वितीयमात्मानंस्वयमकुरुतेतिश्रवणानन्तायमतादृशचकार्यानुकूलज्ञानविकीर्षाकृतिम
त्वरूपमिति। अन्येतुविकीर्षाकृतिकर्तृसंनिर्वाहायचिकीर्षाकृतेस्तरायेक्षायामनवस्थाप्रसंगात्तत्कार्या
नुकूलज्ञानत्वमेवश्रुतएवकर्तृत्वेनचज्ञानेपेक्षणमगत्यास्वरूपत्वेनाकार्यत्वात्॥ एवंचविवरेण
जीवस्यस्वतएवकर्तृत्वेकिंबाह्यणमाश्रमधारणात्वियदादिवाक्यैरेतावतैवसिद्धेकिमर्थंबादरायणाधिकरणप्रय
त्नसाध्यत्वात्तत्रोक्तंकस्मिंतर्हीतिकल्पतकस्मिंश्चसंगछतइतिवदन्ति। अपरेतुकार्यानुकूलसृष्ट्यालोचनमू
ज्ञानत्वेकर्तृत्वंनकार्यानुकूलज्ञानत्वंमात्रंश्रुतिरजतेचाज्ञानमात्रंदृष्टंअध्यासानुकूलाधिष्ठानज्ञानत्वे
नजीवस्यकर्तृत्वप्रसंगानचेष्टापत्तिःअपरेत्वानुरूप्ययोगान्मुख्यःस्रष्टृतेसृष्टिकर्तृत्वंतुजीवस्यस्व
प्रपंचकर्तृत्वेकोतिवाक्यानांप्यकारेजीवेलंगवाधानउहइतिवत्कर्तृत्वोपचारमाश्रित्यादिप्रतिपादनात्

स्टेत्यादावप्रसंगाद्व॥ एवंसतिब्रह्मणः सर्वविषयज्ञानात्मकत्वमेवस्यात्तदनुसर्वज्ञानत्वरूपंसर्वज्ञत्वमितिचेत्तत्सत्यंसर्वविषयज्ञानात्मकत्वमेवब्रह्मणोऽनुतत्रसर्वज्ञानात्मकत्वमेवस्यादनुनसर्वज्ञत्वरूपंसर्वज्ञत्वमितिचेतमत्यंसर्वविषयज्ञानात्मकत्वमेवब्रह्मनानुसत्त्वसर्वज्ञानकर्तृत्वरूपंज्ञानत्वमस्तिऋतएववाक्यानर्थक्यादित्यधिकरणेविज्ञानत्वंजीवलिंगमित्यक्तत्वात्कारे॥ यःसर्वज्ञइत्यादिश्रुतिरपिज्ञानरूपत्वान्निर्णायकएवयोजनीयेति॥ यद्यपिब्रह्मस्वरूपंचैतन्यमेवस्वसंसृष्टसर्वविषयात्मकंतथापिनस्वस्वरूपेणकार्यत्वेपिहरण्यावच्छिन्नरूपेणानुब्रह्मकार्यत्वात्सर्वज्ञत्वंज्ञानजननेनकर्तृत्वश्रुतेरपिनकश्चित्त्वविरोधइत्याचार्याएवमाहुस्तन्निमित्ता॥ नन्वीश्वरदृशजीवोपिवृत्तिमत्पेसैस्वरूपंचैतन्यमेवकिंनितिविषयान्नोजनयतीत्यत्रोक्तंविवरणे॥ ब्रह्मचैतन्यंसर्वोपाधितयासर्वज्ञतादात्म्यापन्नंस्वसंसृष्टंसर्वमज्ञासयतिजीवचैतन्यंतुस्वाविद्योपाधिकतयासर्वगतत्वेपिऋनुपादानत्वेनासंगित्वात्॥ यथासर्वगतंगोरसंसामान्यंस्वजात्यादश्वादिव्यक्तिसंगित्वेपिसास्नादियुक्तैःसंसज्यतेएवंविषयाज्ञतयासंसृज्यपिजीवःस्वजात्यादंतःकरणेसंसज्यते॥ तथाचपटांतरेकरणस्यपरिणामोवृत्तिरूपोनयनादिद्वारेणनिर्गत्यविषयपर्यंतंचक्षुरश्मिवद्घटादिर्घप्रकारेणपरिणम्यविषयव्याप्नोतितदानमुपाधुक्तेविषयगोचरयतिकंवल्पत्यतदास्थापिरणादेरपःपिंडसमाकृत्यग्निसंयुक्तवत्तेवलजीवचैतन्यमात्रकाश्यस्यापिघटादेरंतःकरणवस्तुपाधुक्तेनकाश्यमत्ययुक्तं॥ यद्यंतःकरणेपाधि

वरणानिवारकज्ञानपतिः। यावंतिज्ञानानितावत्यज्ञानानिसन्नुपगमादित्याहुः। इमानिवावस्थासूपाधि
-भेदज्ञानानिमूलाज्ञानवद्ज्ञानत्वाद्नादिनातिकेचित्। यानहपरिकोजगाद्। यौविद्धियंनानिद्रातवस्थरणा
विद्योपशक्तिपोगाद्राज्ञानावस्थानेदकंपातयामुक्तावस्थायांतः करणादेर्विलिनसुप्तवत्। अवासनंकिंचिद्
वेदिष्यमितिपरामर्शदर्शनाद्। मूलाज्ञानवन्नसुप्तिस्थानेनुरूपमालिज्ञानावस्थानेरूपेवलयोरब्रह्मा
त्रेगत्रकर्मोपरमेसत्येकंज्ञानंसंस्कारमितंतद्रूपंज्ञानमवस्थारूपंसारीत्यत्रे। नन्यानस्थि
पत्तेरघटेप्रथममुत्पन्नेनैवज्ञानेनसर्वंतद्ज्ञानंनाशोत्तरंतद्विनिर्गमानाविरहात्तद्वच्छिन्नचैतन्यावर
कंसर्वज्ञानानाशेविषयप्रकाशायोगाद्। अथेत्। पश्चात्पाद्यामाज्ञानानावरणंनस्थिनावरकत्वेतद्वस्थस्य
मिनेतिचेत्। अत्रकेचिदाहुः। यथाज्ञानप्रागभावानामनेकेषांसत्वेप्येकज्ञानोदयेएकएवप्रागभावोनिव
र्त्तनेसशयादिनानशकृतेंऽतरावरणकूपेषुज्ञानप्रागभावांतरेषुसत्स्वपिविषयावभासःतथैकज्ञानोदयेएकमे
वअज्ञानंनिवर्त्तते। अज्ञानांतरेषुसत्स्वपिविषयावभासदृष्टेः। अन्येत्वाहुतस्मात्परोक्षविकल्पमेकज्ञानोदये
नप्रागभावांतरसत्वेपियावद्विशेषदर्शनाभावकूटरूपावरणविशेषदर्शनान्नास्तीतिमन्यमानावदंतिय
दायदज्ञानमावृणोतितत्तेनैवनस्थेवनाशः सर्वंचसर्वज्ञानावृणोतिवैव्यर्थ्यात्। किंतावरकाज्ञानेवत्सना
शिनेतद्रूपंतेज्ञानांतरमावृणोति। नचैवंब्रह्मावगमोत्पत्तिकालेनावरकलेनस्थितानामज्ञानानांतो
प्यनिवृत्तिप्रसंगः तेषांसाक्षात्तद्विरोधित्वाभावेपितन्निवर्त्यमूलाज्ञानपरतंत्रतयाऽज्ञानसंबंधाश्चित्तन्नि

वरकपपत्तेः एतदर्थमेवतेषांतद्वस्थानेरूपतयानस्मरंतःप्रमिष्यंतइति। अपेचेज्ञानस्यस्वविषयस्वज्ञान
त्वादुत्सर्गतः सर्वंसर्वज्ञावृणोतिसेवनचविशेषोत्पत्तेः प्रागावरणीयज्ञानेनावरकत्वेनयुज्यतेवाच्यं। तदापिसूक्ष्म
कूपेएतत्तद्वस्तुतिमन्यमानाः कल्पयंतिनियतावहुजनसमाकुलेप्रदेशेकस्यचित्पुरीषमिपतंतच्छनैःशनैरप्य
यमाद्ग्यंतियथावासंनियतहुरमोषधमेकंदोषंनिवर्त्तयदोषांतरंपूरीकरोतिएकमेकमज्ञानंनाशयत्।
ज्ञानमज्ञानांतरापेक्षंतिरस्कारशक्त्यावऽज्ञानस्थितितदावरणयाकिंप्रतिबंधंकुर्यात्। नचैवं
संस्तिधारानुच्छेदःस्वर्गहेतीयद्दिवृत्तीनामावरणानांतत्रावरकत्वेनवैफल्यंस्यात्। प्रथमज्ञानेनैवनिव
र्त्तननिरस्कारशक्त्यांमावरणमात्रस्यानिवार्यत्वात्। अत्राहुः केचिन्निरस्कृतमप्यज्ञानंतदुपरमेपुनरावरणे
नोत्तरीयंतिरस्कृतंतनमद्वज्रलेपोपरमेनरूपरमसमयेरसंतरोद्येतुविरस्कृतंतमज्ञानंतथैवान
तिष्ठते। अरीषोपरमसमयेत्रलेपांतरोद्येतमद्वातप्राचुर्यसिक्तमभिभक्षलेयस्यसलंबद्रव्यनिरे
कोचासहंतत्तज्जन्यमितिप्रागभावपरिपालनसाधारणतरणुरोधेनावरणस्यद्वितीयादिक्षणिकार्यस्य
विलोपान्नतद्वैफल्यमिति। न्याये चंद्रिकाकुलस्त्वाहुः केनचिद्ज्ञानेनकस्यचिद्ज्ञानस्यनाशायैवनह्यावरका
णमज्ञानंवरावृणोतिस्वयंतथाचधारोवाहिकद्वितीयादिक्षणीनामप्येकेकाज्ञाननाशकत्वेनसावरत्वंनचै
वंज्ञानोदयेप्यावरणसंतानानिवृत्तिप्रसंगः। अनस्थारूपाज्ञानानिवर्त्तनकालकलोपलक्षितनाश

तत्संनवेवाऽदूरस्थवस्तुपरिमाणेपरोक्षेऽक्ष्मेक्षावस्थानिवर्त्तावप्यवस्थांतरेणविप
र्यस्तप्रपंचस्यजीवाश्रितज्ञानविषयीकृतब्रह्मविवर्त्तेनतद्बुद्धिरजतादेःपुरुषाश्रिताज्ञानविषयी कृ
तविषयावच्छिन्नप्रत्यविवर्त्तोपपत्तेःपरोक्षवत्वेऽवस्थानिवर्त्तावप्यवस्थांतरेणविपरीतपरिणामा
एवित्तेपोपपत्तेश्चेत्याहुः अपरेतुशुक्तेरजतादिपरिणामोपपत्तांजसन्निधयाचक्षुर्नपटवत्तद्विष
यातत्तेनाज्ञानंतद्वरणंनचतथात्वंतत्सानस्मोतःकरणोपहितसाक्षिसंसर्गेणतत्तःप्रकाशानुपपत्तिः
वृत्तिर्निगमनाताबात्परोक्षवृत्तिनिवर्त्यत्वमेनचक्षुरोवृत्तिवाच्ये। अवस्थारूपज्ञानस्यसाक्षिप्रत्यं
क्षेणोपतत्संसरणमूलज्ञानस्यचक्षुरिमहनज्ञानाभितिप्रकाशोपपत्तेः शुक्तेरपिमूलाज्ञानविष
यचेत्सन्निहितयातद्विषयानुनावाविरोधात्। विवरणादिमूलाज्ञानसाधनप्रसंगएवदृढमहंन
जानामित्यादिविषयविशेषाप्रतिसंधानाच्चतत्वावस्थाज्ञानविषयइतिविशेषानुपग
मितिचेन्नावस्थावतोरनेदेनमूलाज्ञानस्यसाक्षिसंसर्गाद्भासाक्षिविषयचैतन्ययोर्भासवे
लाद्यविषयगतस्याप्यवस्थाज्ञानस्यसाक्षिविषयत्वोपपत्तेःपरोक्षज्ञानस्याज्ञाननिवर्त्तकत्वेपि
तत्तत्रनिवर्त्यनुनवस्यसत्तानिश्चयरूपपरोक्षवृत्तिप्रतिबंधकत्वयुक्तेःननुनवनिबंधनत्वा
त्तिचोपपत्तेरपरोक्षज्ञानस्यैवाज्ञाननिवर्त्तकत्वनियमानुपगमादित्याहुः ननुजीवब्रह्मापेनियमः

संपादयितुमशक्यत्वादर्थादधिकारिकोटिनिवेशावद्दहयज्ञादिकर्त्रेतयाविधेयस्यब्राह्मणस्यार्थादधिकारि
निवेशइतिचुच्यते सर्वथापितएवोनयलिंगादितिसूत्रेसच्चिद्देहानामेवंयज्ञादिनाविविदिषावाक्ये
प्रकल्पविरोधसंबंधविधिःनापूर्ववयज्ञादिविधितिप्रवस्थापितत्वेनप्राप्तयज्ञाद्यनुवादेनैकस्मिन्वा
क्येकर्त्रनुपपत्तेर्विधिफलसंबंधविधित्वेतूनयविधानायोगाद्वाक्यनेदापत्तेः॥ नापिराजसूयवाक्येराज्ञः क
र्त्रेतयाविधेयत्वाभावपक्षेराजपदसमनिव्याहारमात्राद्विरेफकर्त्रंजानन्रेवाक्यंशेषकर्त्रेतयाब्राह्म
णाविधानेपिब्राह्मणपदसमनिव्याहारमात्रेणब्राह्मणकर्त्रंकल्पयतात्तदधिकारपर्यवसानमितिसुपपद्य
तेसत्रत्रैवर्णिकाधिकारेऽक्षेनक्लप्तानामिहापित्रैवर्णिकाधिकारासंविधार्थत्वेनविधीयमानानायज्ञा
दीनांत्रैवर्णिकाधिकारित्वस्यपुरस्तात्याविधेसंस्पर्शहीनब्राह्मणपदसमनिव्याहारमात्राद्धिकारसं को
चसंनवेनब्राह्मणपदस्ययथाप्राप्तविद्याधिकारिमात्रोपलक्षणेचित्सात्। ननुविद्याधिकारिमात्रो
पलक्षणेऽपूर्वस्यापिविद्यायामर्थित्वादिसंनवेनतस्यापिचर्यादेवब्रह्मब्रह्मेतूपासनाद्देस्यविशेषश्रुत्या
ब्राह्मणःक्षत्रियोवापिवैश्योवाशूद्रोऽहान्॥ तत्रयाज्ञवल्क्यानांवेदाध्ययनोक्तश्चत्वारआश्रमाइतिस्मस्मृ
गृहीतयाक्षत्रियवैश्ययोरपिसंन्यासाधिकारस्मिद्धेःश्रुत्यंतरेषुब्राह्मणग्रहणंत्रयाणमुपलक्षणंप्रत
एवब्राह्मणेत्यधिकरणविशेषस्थेतिश्लोकेनक्षत्रियादिसंन्यासमनुक्रम्यत्रयाणामपिविशेषेणसंन्यासःश्रूय
श्रुतेश्चापरोक्षज्ञानार्थंस्याद्ब्राह्मणग्रहणंनेतरश्रुत्यनेनसमंतेक्षत्रियवैश्ययोरपिसंन्यासाधि

न संयोगचिन्नपटो दृष्टिघटादेः क्रमेणेतरत्र्यादिवदन्तालयालक्षणिन्ता[illegible]ण मतदृष्टेर्नियमानुपग
मात्॥ नचानीतरसाधारणेन नाद्यादिधर्मेकरूपैकसन्तानर्गत्यादिप्रयुक्ता दृष्टिर्लक्षणमनेकान्तरसंख्यां
शिनोरस्ति तेष्वनुसंधानप्रयोजकत्वस्याननिप्रसंगाच्चविवरत्वजन्मोत्तरीयावगतिहेतुबोधगमेनिप्रसंगात्॥
उच्यते॥ मनुष्याधिकारिणाप्युत्पन्नविविदिषेणक्रियमाणश्रवणद्वारभूतविधिविहितोत्पादकप्राचीनय
ज्ञानुष्ठानजन्मापूर्वप्रयुक्तमिति॥ नदेवापूर्वविद्याभूफलपर्यंतं व्याप्रियमाणंजन्मोत्तरीयायामधिविद्यायां
स्वकारितश्रवणस्योपकारकतोघटयतीतिनानुपपत्तिः॥ श्रवणंहिविज्ञानावपेक्षमत्यासपूर्वस्तनस्यापि
श्रवणस्यादृष्टानुत्पादकत्वात्॥ सतिप्रतिबंधतन्मननोत्तरीयविद्याहेतुत्वमित्यभेतनिर्वाद्यं॥ ज्ञा
नार्थस्तुनियमविधिपक्षेप्ययमेवनिर्वाहः॥ श्रवणमन्मस्यतः फलन्नायमाप्तेर्वाक्यजन्यत्वेतत्तन्नियमा
दृष्टस्यानुत्पत्त्रेस्तस्यफलपर्यंतावश्यिगुणकश्रवणानुष्ठाननियमसाध्यत्वात्॥ तहिनियमादृष्टजनक
श्रवणंतन्नियमः फलपर्यंतमावर्त्तनीयमश्रवणस्यापिक्रममात्रेणनिवर्त्तेतेतिचेन्नियमादृष्टस्यापिफलपर्यंतावच्छे
दकप्राप्तेरुत्पत्तिसंभावनात्॥ अथघातवदावृत्तिगुणकस्यैवश्रवणस्यफल
साधनत्वेनफलसाधनपदार्थत्वेतेः प्राक्नियमनिर्वर्त्तितमचनुस्मनिरासेनबलवत्वात्॥ श्रवणंवघात्वर्थ
क्रममात्रेणनियमनिष्पत्तौनावश्यंवनियमप्रयोजकानुष्ठानसिद्धमितरत्नावश्यंवेकस्यप्रसंगाच्चेत्याहुः॥
केचिदृष्टार्थस्यापिश्रवणादिस्मरणेनिनुवर्तमानश्रवणंक्रतुसंयुक्तंतत्॥ क्रुरुशुश्रूषयालघारूढ्यादिन्यै

वंजन्येहिदित्यादिवचनप्रामाण्यात्स्वर्गेतरादृष्टसाधकत्वमप्यस्ति। यथाग्निसंस्कार्यस्यसाधनस्यपुरु
षसंस्कारेपुरुषेगुणनात्रत्वर्थत्वमपि॥ एवंचवचनबलादुभयार्थिनोपपत्तेः तथाचश्रुतिर्दिनश्रवणज्ञ
नितादृष्टमहिम्नेवामुष्मिकविद्योपयोगिश्रवणमननादिसाधनानिनित्याहुः॥ श्रवणमननादिसाधना
नुष्ठानप्राप्तस्याविद्यावाप्तिरित्यस्मिन्नर्थेसर्वेसंप्रतिपन्नास्तितोत्रिर्ध्यानदर्पणविद्यावानानुपायोत्तरम
प्याहुः तत्कारणसांख्ययोगनिपत्रयत्नसाध्येः प्राप्यतेस्थानंतद्घोरेणिगाम्यते इतिश्रुतिस्मृतिनिर्दिष्टनाध्य
यासांख्यनामवेदनविचारः श्रवणशास्त्रितोमननादिसहकृतोविद्यावानुपायएवंयोगशास्त्रितनि
र्गुणब्रह्मोपासनमपि॥ नचनिर्गुणस्योपासनमेवनास्तीतिसंप्रपन्नापनिषद्विरुद्धंश्रवणादिनियमेन
नात्रेणोक्तेरेणपरंपुरुषमभिध्यायीतेतिनिर्गुणस्यैवोपासनप्रतिपादनात्तदनंतरंसंएतंसमाजीवघना
त्परंपुरुषमीक्षतइत्युपासनाफलवाक्येईश्वरस्तिकर्मत्वेननिर्दिश्यनिर्गुणब्रह्मनदेवोपासना
द्वाक्योपध्यायतकर्मनान्यत्॥ इतिध्यानयोः कार्यकारणभूतयोरुक्तविषयत्वनियमादित्यस्मार्त्तस्मि
तिकर्मण्यधिकरणेत्तातिनाध्यकारादिनिरंगीकृतत्वात्॥ अन्यत्रापितापनीकरुवस्थादिश्रुत्यंतरनि
यास्तोंप्रपंचितत्वात्सूत्रसंक्षेपार्थमारद्यगुणोपसंहारपादेनिगुणेष्वानं
यःप्रधानंस्येतिसूत्रेणभावरूपब्रह्मज्ञानदाद्यिगुणनामक्षरधियोत्वशेधइत्यादिसूत्रेणज्ञानस्व
रूपमस्थूलत्वादिगुणानांचोपसंहारस्यदर्शितत्वाच्च। आनंदादिगुणेपसंहारेणोपास्येनिर्गुणमिथ्न